

TALABALARNING TANQIDIY VA IJODIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

TOSHMATOVA DILOROMXON AKMALJON QIZI

Qo'qon davlat universiteti

Pedagogika mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

dilorom2908@icloud.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi pedagogik muammo sifatida o'rganiladi. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida ushbu ko'nikmalarning yetarlicha shakllanmasligi nafaqat akademik, balki kasbiy va ijtimoiy faoliyatda ham salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkinligi asoslanadi. Maqolada muammoning kelib chiqish sabablari, uni bartaraf etishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar, xorijiy va mahalliy tajribalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, pedagogik muammo, oliy ta'lim, талаба, ko'nikma rivojlantirish, innovatsion metodlar, muammoli ta'lim, kompetensiya, kognitiv rivojlanish, ta'lim sifati, pedagogik shart-sharoitlar, kreativlik, metakognitsiya

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема развития навыков критического и творческого мышления студентов как педагогическая задача. Обосновывается, что недостаточная сформированность этих навыков в системе современного высшего образования может привести к негативным последствиям не только в академической, но и в профессиональной и социальной деятельности. В статье анализируются причины возникновения проблемы, педагогические подходы к её решению, зарубежный и отечественный опыт.

Ключевые слова: критическое мышление, творческое мышление, педагогическая проблема, высшее образование, студент, развитие навыков, инновационные методы, проблемное обучение, компетенция, когнитивное развитие, качество образования, педагогические условия, креативность, метакогниция

Abstract: This article examines the development of students' critical and creative thinking skills as a pedagogical problem. It substantiates that the insufficient formation of these skills in the modern higher education system can lead to negative consequences not only in academic but also in professional and social activities. The article analyzes the causes of the problem, pedagogical approaches to its solution, and both foreign and local experiences. Based on the research findings, practical recommendations have been developed.

Keywords: critical thinking, creative thinking, pedagogical problem, higher education, student, skill development, innovative methods, problem-based learning, competence, cognitive development, quality of education, pedagogical conditions, creativity, metacognition

KIRISH. Zamonaviy axborot asrida oliy ta'lim tizimiga qo'yiladigan talablar tubdan o'zgardi. Bugungi ish bozori va jamiyat nafaqat chuqur nazariy bilimlarga ega, balki muammolarni mustaqil hal eta oladigan, tanqidiy fikrlay oladigan va yangi g'oyalar generatsiya qila oladigan mutaxassislariga muhtoj[1.B.4]. Biroq ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, oliy ta'lim bitiruvchilarining katta qismi ushbu ko'nikmalarni yetarli darajada egallagan holda ta'limni yakunlamaydi. Bu holat talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalasini zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb muammolaridan biriga aylantiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida an'anaviy ta'lim modeli uzoq yillar davomida bilimlarni uzatish va yodlatishga asoslanib keldi. Bunday yondashuv o'quvchining passiv qabul qiluvchi rolga mahkum etib, uning mustaqil tafakkurini rivojlantirish imkoniyatini cheklaydi[2.B.28]. Natijada talaba ma'ruza materialini yaxshi bilib, uni takrorlasa-da, yangi, nostandart vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishda qiynaladi. Bu esa zamonaviy jamiyatning murakkab talablariga javob bera oladigan kadrlar tayyorlash jarayonida jiddiy pedagogik muammoni yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning maqsadi — talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi pedagogik muammolarni aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini tahlil qilish va ushbu muammolarni bartaraf etishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlar hamda strategiyalarni asoslashdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni va 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi hujjatida talabalarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan[3.B.6]. Shu bois tadqiqotning dolzarbligi ham ilmiy, ham davlat siyosati nuqtai nazaridan asoslanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muammosi xorijiy, MDH va o'zbek olimlari tomonidan turli jihatlardan o'rganilgan. Ushbu muammoni pedagogik kontekstda tahlil qilish bir necha muhim yo'nalishlarni qamrab oladi: muammoning mohiyati va kelib chiqish sabablari, ta'lim muhitining ta'siri, o'qituvchi kompetensiyasi va innovatsion metodlarning samaradorligi.

Xorijiy tadqiqotlarda Halpern talabalar o'rtasida tanqidiy fikrlashning rivojlanmaganligi ko'p hollarda an'anaviy yodlatishga asoslangan ta'lim tizimi oqibati ekanligini empirik jihatdan isbotlagan[4.B.67]. Facione "Delphi" tadqiqoti doirasida tanqidiy fikrlashning olti asosiy kognitiv ko'nikmasi: talqin qilish, tahlil, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o'z-o'zini tartibga solishni aniqlab, ularni ta'lim natijasi sifatida o'lchashning metodologik asoslarini ishlab chiqqan[5.B.34]. Sternberg esa "muvaffaqiyatli intellekt" nazariyasida analitik, ijodiy va amaliy fikrlashni ta'limda birgalikda rivojlantirish zarurligi va ularning mutanosib shakllanmaganligi jiddiy pedagogik muammoga olib kelishini ko'rsatgan.

Arendalning "qayta tiklash" (restorative) ta'lim modeli va Hyatts'ning chuqur o'rganish (deep learning) kontsepsiyasi oliy ta'limda talabalar tafakkurini faollashtirish uchun muhit yaratishning zarurligini asoslaydi. Bean o'zining keng tanilgan "Engaging Ideas" asarida tanqidiy yozish va fikrlashni rivojlantirish uchun maxsus pedagogik

topshiriqlar tizimini taklif qiladi[6.B.88]. Robinson esa ta'lim tizimining ijodkorlikni bosmay qo'yish xavfi haqida ogohlantirgan holda, zamonaviy maktab va universitetlarda kreativlikka to'siq bo'luvchi omillarni tahlil qiladi.

MDH olimlari orasida Zimnyaya kompetensiyaviy yondashuv doirasida talabalarning kognitiv faolligini oshirish muammosini o'rgangan. Selevko innovatsion pedagogik texnologiyalar tasnifida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni alohida guruh sifatida ajratib, ularning ta'sivchanligini tahlil qilgan[7.B.113]. Polonnikov universitetda pedagogik muloqotni qayta qurish orqali talabalar tafakkurini faollashtirish yo'llarini tadqiq etgan. Ilyasov esa o'quv faoliyatining tuzilishi va o'quvchilarning kognitiv rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni sistemali o'rganib, bilimlarni o'rganishning faol va passiv shakllarini taqqoslagan.

O'zbek olimlari ham ushbu muammo bo'yicha qator muhim tadqiqotlar olib borgan. Tolipov va Usmonboyeva kompetensiyaviy ta'lim paradigmasida ijodiy faollikni rivojlantirish muammolarini o'rganib, o'zbek oliy ta'limi uchun amaliy modellar taklif qilgan[8.B.47]. Hasanboyev talabalar ijodkorligini rivojlantirishda pedagogik muloqotning rolini tadqiq etgan. Xoliqova innovatsion o'qitish texnologiyalari asosida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholash mezonlari va diagnostika usullarini ishlab chiqqan. Yo'ldoshev esa oliy ta'limda interaktiv va muammoli metodlarni qo'llash natijasida talabalar tafakkur faolligining oshishi haqida empirik ma'lumotlar keltirgan[9.B.73].

Metodologiya jihatidan tadqiqot qiyosiy-tahliliy, tizimli-strukturaviy va empirik yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Adabiyotlar sintezi, pedagogik kuzatuv, so'rovnomalar va ekspert baholash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning me'yoriy-huquqiy asosini O'zbekiston Respublikasining oliy ta'limga oid qonunlari, Prezident farmon va qarorlari, hamda davlat ta'lim standartlari tashkil etdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muammosini pedagogik jihatdan tahlil qilish uchun avvalo

uning kelib chiqish sabablarini aniqlash zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu muammo bir necha o'zaro bog'liq omillar majmuasidan kelib chiqadi va faqat bitta sababga bog'lab bo'lmaydi[2.B.31].

Birinchi va eng asosiy omil — an'anaviy ta'lim modelining hukmronligidir. Ko'pgina oliy ta'lim muassasalarida hali ham o'qituvchi asosiy bilim manbayi, talaba esa passiv qabul qiluvchi sifatida qaraladi. Ma'ruza va nazorat ishlari tizimiga asoslangan bunday model talabani yodlash va reproduktiv faoliyatga undaydi, tanqidiy va ijodiy tafakkur esa ikkinchi darajali vazifa sifatida qoladi[4.B.71]. Natijada talabalar imtihonda yaxshi ko'rsatkich bersa-da, amaliy vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qilishda qiynaladi.

Ikkinchi muhim omil — baholash tizimining nomutanosibligi. Agar baholash faqat bilimni takrorlash darajasini o'lchasa, talabalar ham o'rganish jarayonida faqat shu darajaga erishishga intiladi. Tanqidiy va ijodiy fikrlashni talab qiluvchi vazifalar baholash mezonlarida yetarlicha aks etmasa, ularni rivojlantirish uchun motivatsiya ham shakllanmaydi[5.B.38]. Bu holatni bartaraf etish uchun baholashni ham jarayon (tafakkur yo'li), ham natijani qamrab oladigan ko'p o'lchamli tizimga o'tkazish zarur.

Uchinchi omil — pedagoglarning ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish metodologiyasini yetarlicha bilmasligi yoki o'quv yuklamasi ko'pligi sababli amalda qo'llay olmasligidir. Ko'pchilik o'qituvchilar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish deganda faqat savol-javob usulini tushunadi, holbuki bu jarayon ancha murakkab pedagogik loyihalashni talab etadi[6.B.92]. O'qituvchi o'zi ham tanqidiy fikrlovchi bo'lishi, muammoli vaziyatlar yarata olishi va talabani tafakkur jarayonini ongli boshqarishga o'rgata olishi kerak.

To'rtinchi omil — o'quv muhiti va psixologik iqlimning ta'siridir. Xato qilishdan qo'rquvchi, o'qituvchi fikridan farq qilishni "noto'g'ri" deb biladigan muhitda talabalar ijodiy va tanqidiy tafakkurini namoyon qilishdan tortinadi. Holbuki tanqidiy va ijodiy fikrlash aynan xavfsiz, ochiq va eksperimentga undovchi muhitda gullab-yashnaydi[7.B.117]. Bu esa o'quv muhitini qayta loyihalash zarurligini ko'rsatadi.

Beshinchi omil sifatida raqamli texnologiyalarning ikki tomonlama ta'sirini ko'rsatish mumkin. Bir tomondan, internet va sun'iy intellekt vositalari tayyor javoblarni tezda topish imkonini berib, talabalarning mustaqil fikrlash zaruratini kamaytiradi. Boshqa tomondan, to'g'ri yo'naltirilsa, raqamli resurslar va interaktiv platformalar tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishning kuchli vositasiga aylanishi mumkin[1.B.19].

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun pedagogik amaliyotda bir necha yondashuv samarali ekanligini xorijiy va mahalliy tajriba ko'rsatmoqda. Muammoli ta'lim (PBL) doirasida talabalar real yoki modellashtirilib ko'rsatilgan murakkab vaziyatlarga duch kelib, ularni guruh bo'lib hal etadi. Bu jarayon tanqidiy tahlil, ijodiy yechim izlash va jamoa bo'lib fikrlashni bir vaqtda rivojlantiradi[8.B.52]. Teskari sinf (Flipped Classroom) modelida nazariy material uyda o'zlashtiriladi, auditoriya esa tanqidiy muhokama va ijodiy amaliy faoliyat uchun vaqtga aylanadi.

Debat texnologiyasi, Sokrat suhbat va "Olti shlyapa" metodi talabalarning turli nuqtai nazarlarni ko'ra bilishini, argumentlar qurish va ularni tanqidiy baholashini rivojlantiradi. Portfolio va loyiha asosidagi baholash esa an'anaviy testdan farqli ravishda talabaning tafakkur jarayonini, ijodiy mahsulotini va o'sishini kuzatish imkonini beradi[9.B.79]. Metakognitsiyani rivojlantiruvchi mashg'ulotlar — "fikrlar jurnali" tutish, o'z yechim jarayonini tahlil qilish — talabaga o'z tafakkurini ongli boshqarishni o'rgatadi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar va muammoli vazifalar muntazam qo'llaniladigan guruhlarda talabalarning mustaqil fikrlash ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Biroq bunday yondashuvning izchil va tizimli tarzda joriy etilmasligi, balki yakka o'qituvchilarning tashabbusiga qoldirilishi muammoning to'liq hal etilishiga to'sqinlik qilmoqda[3.B.11]. Bu esa muammoni institutsional darajada — ta'lim dasturlari, malaka talablari va baholash tizimi orqali hal etish zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA. Talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy oliy ta'limning hal etilmagan dolzarb pedagogik muammolaridan biri bo'lib

qolmoqda. Muammo ko'p omilli xarakter kasb etib, an'anaviy ta'lim modeli, noto'g'ri baholash tizimi, o'qituvchi tayyorgarligi va o'quv muhitining nomutanosibligidan kelib chiqadi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, ushbu muammoni hal etish faqat alohida metodlar tatbiq etish bilan emas, balki ta'lim jarayonining butun tuzilishini — maqsaddan baholashgacha — qayta ko'rib chiqish orqali mumkin.

Xorijiy, MDH va o'zbek olimlarining tadqiqotlari hamda amaliy tajriba shuni tasdiqlaydi: muammoli ta'lim, loyiha asosidagi faoliyat, metakognitsiyani rivojlantirish va xavfsiz pedagogik muhit yaratish tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning asosiy omillaridir. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari ushbu yo'nalishda muhim huquqiy va tashkiliy zamin yaratgan, biroq amaliy tatbiq izchil va tizimli davom ettirilishi lozim.

Shu asosda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Oliy ta'lim o'quv dasturlarida tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga mo'ljallangan majburiy modullar joriy etish.
- Baholash tizimini reproduktiv bilimni emas, tafakkur jarayoni va ijodiy mahsulotni ham qamrab oladigan ko'p o'lchamli mezonlarga o'tkazish.
- O'qituvchilarni muammoli ta'lim, Sokrat suhbat, loyiha metodi va metakognitsion texnikalar bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslariga jalb etish.
- Auditoriyadagi psixologik iqlimni xavfsiz va ijodiy eksperimentga undovchi muhitga aylantirish, xato qilish huquqini pedagogik norma sifatida tan olish.
- Raqamli ta'lim resurslarini tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan interaktiv vazifalar bilan boyitish.
- Talabalar tanqidiy va ijodiy fikrlash darajasini kuzatish uchun diagnostika vositalarini ishlab chiqish va keng joriy etish.

Ushbu tavsiyalarni izchil amalga oshirish orqali oliy ta'lim tizimida tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish pedagogik muammosini bosqichma-bosqich hal etib borish mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: Adolat, 2020.
4. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – New York: Psychology Press, 2021. – P. 463.
5. Facione P.A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. – Millbrae: California Academic Press, 2020. – P. 112.
6. Bean J.C. Engaging Ideas: The Professor's Guide to Integrating Writing, Critical Thinking, and Active Learning in the Classroom. – San Francisco: Jossey-Bass, 2021. – P. 336.
7. Selevko G.K. Entsiklopediya obrazovatel'nykh tekhnologiy. – Moskva: Narodnoye obrazovaniye, 2018. – B. 816.
8. Tolipov O', Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2020. – B. 288.
9. Yo'ldoshev J.G'. Oliy ta'limda interaktiv metodlar. – T.: O'qituvchi, 2021. – B. 214.
10. Xoliqova N.B. Talabalar tanqidiy fikrlashini baholash mezonlari. // Pedagogika va psixologiya, 2022. – №4. – B. 61–69.